

# Pokušaj sagledati pokušaj izreći Sarajevo

Kino Meeting Point

8.5.2023. u 18 sati

MODERIRA: Elvir Bucalo

Ferida Duraković  
Jakob Finci  
Srđa Hrisafović  
Jasmina Husanović  
Senka Ibrišimbegović

Smirna Kulenović  
Asim Mujkić  
Edin Numankadić  
Wolfgang Petritsch  
Christophe Solioz

Nina Ugljen  
Kenan Vatrenjak  
Mejrema Zatrić  
Almin Zrno



Austrian  
Embassy  
Sarajevo



ERSTE  
Stiftung

FRIEDRICH  
EBERT  
STIFTUNG

SOE

Dialog  
Südosteuropa

VISUAL  
GENEVA

german  
cooperation  
INSTITUTE FOR EUROPEAN POLICY

giz

Implemented by

giz

giz

## Prilozi u čast Zdravk

Jakob Finci, Wolfgang Petritsch i Christophe Solioz uredili su interdisciplinarnu prilogu tridesetogodišnjem volumenu koji vjerovatno neće dospjeti u prodanost, ali koji će sigurno biti izuzetako važan za Sarajevo



Piše: **DR. NEVEN ANĐELIĆ**

“D a je Sarajevo žena, prvo bi bilo majka koja plače nad izgubljenom djecom”, opisala je Yvana Enzler u svojem prilogu knjizi “Sarajevo Singular Plural”, koja objedinjuje oglede o društvu, arhitekturi, umjetnosti, kulturi, dotičući politiku, istoriju, građanski aktivizam i tako kolektivno kreira ličnu kartu grada koja je ljepša od mnogih aspekata surove stvarnosti, ličnu kartu koja predstavlja lijepu prošlost i održava nadu u bolju

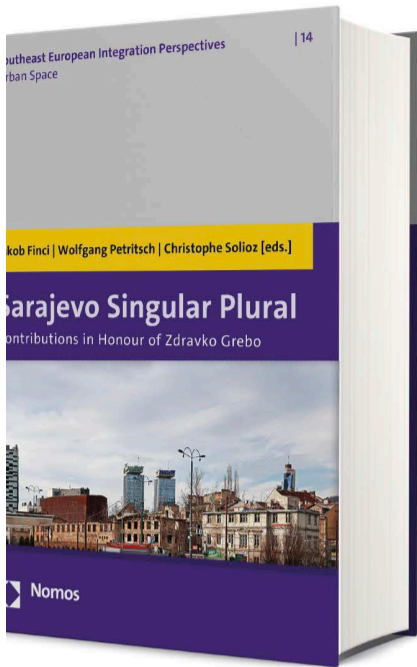
budućnost. Jakob Finci, Wolfgang Petritsch i Christophe Solioz uredili su interdisciplinarnu prilogu tridesetak kontributora u volumen koji vjerovatno neće dospjeti u vrh lista prodanosti, ali koji će sigurno biti izuzetan poklon, uspomena, podsjećanje dijaspori i nekome ko je vezan za Sarajevo ili onima koji žele naučiti nešto o gradu mimo mitova i legendi.

### Od Sarajeva do Sarajeva

Solioz u uvodu identifikuje “nedavnu prošlost sadržanu od



Jakob Finci / DAMIR ČUMUROVIĆ



OSLOBODENJE

# a Grebe

Christophe Solioz  
 setak kontributora  
 i u vrh lista  
 an poklon nekome

tragedija, patnji, nečovječnosti te mnoštva neostvarenih nada i potencijala". "Jednostavno, Sarajevo je ime ili znak koji grabi našu pažnju", naveo je Jean-Luc Nancy u eseju koji je dao naslov cijelom projektu, "tako da neće više biti sarajevskog krajolika ili putovanja u Sarajevo, već samo čisti i ogoljeni identitet". Esej, pisan u vrijeme opsade grada, referiraju i tumače autori skoro tri decenije kasnije približavajući, testirajući i ponovno oživljavajući čitaocu ideje i misli francuskog filozofa.

Tako se Asim Mujkić pored Nancyja poziva na Györgyja Lukácsa i Karla Marxa, ali i na Zdravka Grebu, čiji su lik i djelo u podnaslovu projekta: "Prilozi u čast Zdravka Grebe". Mujkić citira Profesora iz 1992. da "sve što možeš biti je manje-više nacionalista ili nacionalni izdajnik", što nas dovodi u situaciju analiziranja pogleda i Nancyjevih ogleđa o identitetu i gradu shvaćenom kao zajednica, društvo i prostor. Grebo se javno protivio nametnutim identitetskim svrstavanjima brojnim akcijama, jedna od

Haris Piplaš, referirajući na Gavrilov akt 28. juna 1914, podsjeća na riječi Susan Sontag da je "20. stoljeće počelo u Sarajevu", "stoljeće rata" dodaje autor eseja deskripciju Erica Hobsbawma

upečatljivih je štampanje majice s motivom sa zasjedanja ZAVNO-BiH-a u Mrkonjić-Gradu. Mujkić kontekstualizira za ZAVNOBiH pripremljene principe Rodoljuba Čolakovića o negativnoj identifikaciji BiH - ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska - uvodeći neke ideje Negrija i Hardta sa njihovom ljevičarskom kritikom "teološkog principa" suverenosti. Tako je vidljivo da su Sarajevo i BiH nudili i testirali neke ideje o savremenim zajednicama i suverenitetu pedesetak godina prije nego će Antonio Negri i Michael Hardt uliti nadu globalnoj ljevici svojom knjigom "Imperija".

Dok su mnogi građani svijeta smatrali da se u Sarajevu brani jedan pogled na društvo, ljudskost, čovječanstvo, nastojali doprinijeti očuvanju kosmopolitizma, kako devedesetih tako i danas, pristup nije bio univerzalan. Neki su bili mladi ili zaokupljeni nečim drugim, onovremenim. Tako Nicolas Moll navodi sebe kao primjer "svijeta za koje su Opsada i rat ostali uglavnom TV događaj koji je izgledao dalek i nije bio moj svijet". Yvana Enzler također je "znala vrlo malo, a razumjela još manje." U Sarajevu je "naučila istoriju bivše zemlje svoje majke, ali i kako se ta istorija može manipulirati i izokrenuti da opravda neopravdive akcije". Haris Piplaš, referirajući na Gavrilov akt 28. juna 1914, podsjeća na riječi Susan Sontag da je "dvadeseto stoljeće počelo u Sarajevu", "stoljeće rata" dodaje autor eseja deskripciju Erica Hobsbawma. "Od Sarajeva do Sarajeva", je Hobsbawmov opis "kratkog dvadesetog stoljeća".

Opsada grada devedesetih je dala argument protiv Fukuyaminog "kraja istorije". Samuel Huntington sa "sukobom civilizacija" je tada ponudio alternativu Fukuyami što u prizmi trenutnih konflikata, kao i onih devedesetih, poneko priziva kao objašnjenje rata, zla, opsade grada, mržnje. Ne u ovoj knjizi. U sarajevskoj dolini ne živi, niti je živjela druga civilizacija od one na gorskim vrhovima što je okružuju. Uzroci su bili u propaljoj državi, identitetskoj politici, nacionalizmu, birokratama što upravljaju u svom interesu umjesto da služe narodu. "Države mogu propasti, ali birokratija opstaje u svakom političkom sistemu", piše Ferida Duraković u inspirativnom ličnom eseju.

"Zvuci i tišine Sarajeva - ne samo tog dana već tokom cijelog stoljeća - su zvuci i tišine savremenog svijeta, tako paradoksalni, a ipak, istovremeno tako logični. Hoće li se ikada sastati i ujediniti", pita se poetesa. Ferida Duraković dotiče se i ljudskih prava, vjeruje da bi Profesor bio ponosan na Paradu ponosa što je konačno i u Sarajevu održana zahvaljujući upornosti aktivistica i aktivista, kao i podršci i prisutnosti vodećih ambasadora. Larisa Kurtović također piše o aktivizmu, ali u kontekstu sarajevskih voda i odbrane jednog od važnih znakova Sarajeva. Smirna Kulenović naglašava intervenciju aktivistica, stotinjak žena, odjevenih u crveno na nekadašnjoj liniji fronte na Zlatištu kako izvode "kolektivni ritual restoracije krajolika kroz participativnu umjetničku akciju". O aktivizmu piše i Nenad Stojanović razmatrajući mogućnost kako "doveći tri narativa u Bosni bliže, pomoći im da se iskreno uključe u racionalni dijalog". Solioz vidi u Crvenoj, asocijaciji za kulturu i



Mr. Christophe Solioz / DAVID LUISIER

umjetnost, "generaciju koja naglašava svoju različitost, otvoreno pozivajući građane i građanke na reappropriaciju urbanog prostora, te iskazujući jasno i glasno "Pravo na Grad" - pravo napraviti grad drugačijim". Svi oni koji s nekom vrstom prezira iz daljine gledaju na današnje Sarajevo trebaju se podsjetiti da li su ovakve forme građanskog aktivizma nekada postojale. Sarajevo je živo i mijenja se. Nekada na lošije. Češće na bolje.

Sarajevska poetesa podsjeća na strašnu noć početkom rata koju je



Wolfgang Petritsch

provela s "dragim prijateljima Lidijom i Zdravkom Grebo u Domu mladih" jer zbog pucanja nisu mogli do svojih kuća, a potom i na divnu noć pri kraju rata kada je zatrudnjela i kasnije postala majkom "željenog djeteta usred buke rata, bijesa, tišine, poezije - i potom opet, uprkos svemu, otkrila značenje života".

Ne znam može li se veliki broj vrhunskih fotografa, umjetničkih i reporterskih, nazvati "sarajevskom školom", ali fotografije mnogih od njih dokumentuju ovu knjigu eseja. Istovremeno, fotografije zahtijevaju osvrte literarnih magova, što je Solioz uglavnom, ali ne i jedini, kontekstualizirao. Iznenađenja se pojavljuju u vidu prizora urbanog Sarajeva koje je zabilježio francuski geograf Yves Chataigneau 1920-ih, a koje je Mejrema Zatric opisala kao "pritisak na prirodnu okolinu, karakterizirajući orijentalnu arhitekturu i urbanizam u Bosni što je stoljećima fascinirao zapadne posjetioce i komentatore".

Glavna ulica zaslužila je poseban esej, kao i seriju fotografija već legendarnog Milomira Kovačevića Strašnog, koji je "uhvatio magiju suprotstavljenih poruka". Igor Štiks, oslanjajući se na fotografije Strašnog, u svom eseju o Ulici maršala

Tita daje vremenski razvoj "najprominentnije ulice modernog grada". Tokom opsade "Titova je prazna. Grad je mrtav. Bez tijela. Bez ikoga. Niko osim fotografa da svjedoči o prostoru iz kojeg su građani nestali. Neka od njihovih tijela su na linijama fronta, neka su sakrivena u podrumima, neka su daleko u izbjeglištvu, a neka su u svježe iskopanim grobovima".

Aleksandra Nina Knežević inspirisana "Nevidljivim gradovima" Itala Calvina traži magiju grada. "Da li je to samo vizuelno iskustvo ili je isprepletenost različitih emocija, sjećanja, želja, zvukova i mirisa?" Sarajevo je sve to. Srđa Hrisafović i Jasmina Memić izlažu plan kako da takav grad umiju svjetlošću. Nina Ugljen-Ademović i Senka Ibrišimbegović upozoravaju da "se vizuelni identitet grada mora posmatrati u kontekstu kulturološkog identiteta i postojanja/nepostojanja "memorije prostora". Jasmina Husanović u svom tekstu je u potrazi za "izazovom radikalnoj feminističkoj umjetnosti kako bi se ponovno rodila i utkala" u društvo, grad, zemlju. "Trenutna rastuća kriza u BiH otvara prostor za takve intervencije." Gordana Galić-Andelić "poziva posjetitelje da čitaju između redova". Sabina Tanović, navodeći da "djeca više ne skupljaju gelere za privatne kolekcije", posvećuje tekst prostoru. "U Sarajevu,

"upečatljivi dizajn u stilu najprominentnijih modernista poput Le Corbusiera i Miesa van der Rohea". Preko ceste je današnji Unitić kompleks čije potencijalno unakazivanje je sudskim postupkom uspio spriječiti velikan sarajevske arhitekture Ivan Štraus. Njegovo drugo djelo u susjedstvu, nekadašnji hotel Holiday Inn, dobio je aneks koji

Ne znam može li se veliki broj vrhunskih fotografa, umjetničkih i reporterskih, nazvati "sarajevskom školom", ali fotografije mnogih od njih dokumentuju ovu knjigu eseja

skrnavi simbol grada. Da je Štraus živ, vjerovatno bi ustao protiv nastavka urbicida i betoniranja grada. Dio Marindvora izgrađen je po idejama Juraja Neidharta, Le Corbusievog učenika. "Neidhart je predlagao urbanističku strategiju gdje bi okolne šume sa planina se spustile u srce grada serijom zelenih koridora", navodi Kenan Vatrenjak uz zaključak da prijedlog "nažalost, nikada nije podržan".

Sarajevo privlači. Renzo Piano je projektovao most i dao ideju za zgradu Muzeja savremene umjetnosti Ars Aevi. Nedostaju politička volja i kompetentnost da se djelo jednog od vodećih svjetskih arhitekata uklopi sa dizajnima nekada vodećih sarajevskih. Djela domaćih se skrnave, a ona stranih čekaju Godota. Ukoliko se ubrzo vlasti ne pokrenu, ova knjiga će biti spomenik prošlosti i upozorenje za budućnost. Wolfgang Petritsch, pišući o susretima sa Zdravkom Grebom, pita se "zašto nije bilo Vaclava Havela, niti Lecha Walese" u nekadašnjoj državi. Ono što Petritsch vidi da ovaj prostorima je "mnoštvo popularnih mitova koje se akademski podržava tako zamjenjujući kritičke refleksije političke odgovornosti i akademske rigoroznosti".

## Da se slušalo Neidharta

Anida Krečo podsjeća na zanimljivu priču Jul Zeh iz 2002. "Ako bi pet osoba bile stavljene u različite dijelove grada, svaka bi imala različito iskustvo. Osoba na Baščaršiji bi mislila o Istanbulu; ona pored Katedrale bi pomislila na Beč ili Budimpeštu; treća na Skenderiji bi imala impresiju Varšave, četvrta, na pola sata od grada, u nedirnutoj prirodi pomislila bi na njemačke planine. Samo bi peta osoba, pozicionirana na kraju Aleje snajpera, pored srušene zgrade Oslobođenja, bila sigurna da se nalazi u Sarajevu." Vidik svih pet osoba, smatram, danas bi bio oskrnavljen intervencijama koje su se desile u međuvremenu.

Krečo je priložila i nekoliko fotografija koje ukazuju na kontraste tih novovremenih intervencija i originalne arhitekture. Na jednoj, u pozadini Hotela Sarajevo, od kojeg se srećom vidi samo natpis, nalazi se brdo na kojem su neplanski izgrađene brojne kuće tradicionalnog bosanskog stila. Jedva da se primjećuje neko zelenilo. Da se slušalo Neidharta, zeleni koridor bi se spuštao u grad, kuće ne bi bile anarhično nanizane, život i grad bi bili ljepši. To je prošlost. Postoji sadašnjost i veliki talenat koji se vidi u ovoj knjizi koji može uljepšati budućnost. Politička volja je u pitanju. Sarajevo nije imalo Havela, Walesu, imalo je Grebu ali, kao ni Neidharta, nisu ga slušali.